

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 343.261-052:321.64(497.4)"1947/1949"
323.285(497.4)"1947/1949"

Prejeto: 23. 1. 2009

Dušan Nečak

red. profesor. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: dusan.necak@guest.arnes.si

Dachauski procesi 1947–1949

IZVLEČEK

Avtor obravnava problematiko povojnih tako imenovanih slovenskih stalinističnih procesov. Na njih je bilo v letih od 1947–1949 obsojenih 31 komunistov, bivših internirancev v nacističnih koncentracijskih taboriščih. 11 jih je bilo obsojenih na smrt in justificiranih. Med njimi so bili tudi avstrijski državljani. Še danes ni ugotovljena točna lokacija njihovih grobov. V prispevku gre za kratek povzetek dogajanja na procesih in za prikaz postopka njihove politične rehabilitacije. Vse seveda v času od leta 1945 do razpada Jugoslavije.

KLJUČNE BESEDE

politični procesi, Dachau, jugostalinizem, UDBA

ABSTRACT

THE DACHAU TRIALS 1947–1949

The author deals with the problematic of the after-war so-called Slovene Stalinist trials. At them, 31 communists, former internees in nazist concentration camps were convicted in the years 1947–1949. Eleven were sentenced to death and executed. Among them were Austrian citizens as well. The exact location of their graves has not yet been established. The contribution is a brief excerpt of the events at the trials and a presentation of the process of their political rehabilitation, all in the period from the year 1945 to the downfall of Yugoslavia.

KEY WORDS

political trials, Dachau, Yugo-Stalinism, UDBA

Ob zgodnjem obračunu s priznано – legalno opozicijo in sovražniki vseh vrst je Jugoslavija že v letu 1945 zaživela kot država enopartijskega sistema revolucionarne demokracije, ki je imela že takoj po vojni vse značilnosti diktature proletariata in KPJ. Centralizem je bil popoln in nobeno pomembnejše dogajanje kjerkoli v državi ni šlo mimo vedenja ali celo odločanja federalnega centra in vodilnih ljudi v njem. Preganjanje "razrednih sovražnikov" in "sovražnikov naroda" ni bila le bolj ali manj utemeljena obsesija nova oblasti, temveč je bila pomemben sestavni del tedanjega življenja v Jugoslaviji, zlasti pomemben za razumevanje klime vsesplošnega sumničenja in prepričanja, da ima partija vedno prav. Le tako si namreč lahko razlagamo vlogo tedanjih sodišč, ki so poleg javnih tožilcev in OŽNE imela aktivno in odvisno vlogo pri preganjanju "razrednega sovražnika". Še sredi leta 1948, kmalu po koncu prvega dachauskega procesa, je okrožno sodišče v Celju takole opisalo svojo vlogo, ki jo zaradi značilnosti sporočila citiram v širšem odlomku:

"Brez dvoma je sodišče borbeni organ, ki se mora boriti zoper razredne sovražnike. Posebej mora paziti na ostanke kapitalizma, ki na rafiniran način delujejo proti interesom ljudstva in na prikrit način, bilo neposredno, bilo posredno po raznih kanalih služijo in podpirajo mednarodno reakcijo. Sodišče mora biti ostro orožje v rokah delovnega ljudstva, s katerim se isto bori proti nasprotnikom in s katerim bije boj za zmago socializma... Zlomiti in popolnoma zadušiti odpor strmoglavljenih zemljiških gospodov in kapitalistov je nujna potreba, če se hočejo delovne množice obdržati na oblasti, kajti buržoazija, strmoglavljena v deželi, je še vedno močnejša od proletariata, ki jo je strmoglavil. Za dosego tega se delovno ljudstvo v svoji borbi poslužuje svojega borbenega sodišča, zlasti pa kazenskega sodnika. Radi tega je težišče sodobnega sodstva v kazenskem oddelku... Običajno se očita sodišču, da je pri kaznovanju premilo, zato bom dal pregled kazni, katere so bile izrečene. Kakor sem že omenjal, je bilo izrečenih v polletju leta 1948 12 smrtnih obsodb, kar tvori 4% vseh izrečenih kazni. Je to visok odstotek v primeri z drugimi vrstami kazni. Po teh kaznih je seglo sodišče pri onih storilcih, ki so zagrešili za družbo skrajno nevarna dejanja in kjer je smatralo, da prostostna kazen na storilca ne more več prevzgojno vplivati. Z druge strani pa tudi zaradi tega, da druge državljane odvrne od sličnih grehov."¹ Vse do druge polovice leta 1947 so sovražnike iskali skorajda izključno izven partijskega članstva, praviloma v nedelavskih socialnih slojih in med nekomunistično inteligenco.

V "Poročilu" CK KPS za leto 1947 pa se pojavi nova oblika obračunavanja s "sovražniki", ki so bolj kot druga, podobna proslulim stalinističnim proce-

som. V okviru poglavja "Reakcija" najdemo zapisano: *"Poleg njih (misli se na Nagodetovo skupino op. p.) je bila odkrita tudi skupina agentov Gestapa, ki se je uspela obraniti in pridobiti dokaj visoke in važne funkcije v državnem aparatu in političnem življenju. Četudi niso imeli nikakršne politične podpore in pomembnosti, so bili mnogo nevarnejši prav zaradi tega, ker so posamezniki med njimi imeli tudi lažni renome iz vojnega časa in vodilne položaje v Partiji in državnem aparatu. Vse dosedanje naše akcije za njihovo uničenje so našle pri masah odobravanje in polno podporo. Nesporno prav ti dogodki pomenijo živ primer, na katerem se uče in izobražujejo tako Partijci kot široke mase v budnost in nepomirljivosti s sovražnikom."²*

Ta proces, kot tudi še osem drugih, ki jih imenujemo "dachauski procesi", je izstopal iz konteksta prej omenjenih procesov tega časa in je pomenil "jugo" varianto stalinističnih procesov. Pred sodišče so bili postavljeni bivši zaporniki v KZ Dachau, pretežno jugoslovanski državljani in komunisti, pa tudi trije avstrijski državljani in komunisti.

Stalinistična Sovjetska zveza je take procese, posebej v poznih tridesetih letih, opravičevala in predstavljala kot ukrep, s katerim je varovala državo, socializem, čistost leninističnega in marksističnega nauka in oblast proletariata. Slovenske dachauske procese pa označujeta le dve značilnosti pravih stalinističnih procesov: sojenje pripadnikom iste stranke oz. ideološkim istomišljenikom in skonstruirane oz. izmišljene obtožbe. Zato jih ne moremo brez pomisleka uvrstiti med "klasične" stalinistične procese, saj ni mogoče trditi, da so bili dachauski procesi sestavni del boja za oblast in obračuna z ljudmi, ki bi bili lahko nevarni takratnemu oblastvenemu ali partijskemu vodstvu. V predinformbirojevskem času tudi ni bilo nobene takšne realne nevarnosti.. Zagotovito pa so politični procesi. Obsojenci na dachauskih procesih ne dejanj in ne političnega prepričanja, ki ne bi bilo v skladu z intencijami nove oblasti in protinacističnih zmagovalcev, niso zagrešili.

Dokončnega in enoznačnega odgovora na vprašanja: zakaj, kdo, in s kakšnim namenom, iz gradiva, ki sem ga pregledal in analiziral, ni mogoče izluščiti. Sodobniki, takratni politiki in odločilne osebnosti, pa tudi raziskovalci so mnenja, da so ti procesi produkt časa. To je nesporno. Sporno ali vsaj nenavadno in nelogično pa je stališče, ki so ga z manjšimi različicami zastopali malodane vsi tedanji pomembni politiki. Za naš namen naj ga predstavim skozi usta pokojnega "liberalno komunističnega" predsednika slovenske vlade, Staneta Kavčiča, izraženega v začetku sedemdesetih let, ko so se začeli postopki za rehabilitacijo obsojencev in so se zaključili konec osemdesetih let:

¹ ARS, AS 1589, Izveštaj CK ZKS za 1947 godinu str. 21/22.

² Prav tam, str. 29.

"V nobenem primeru ni mogoče dachauskega procesa smatrati kot politični proces po tistem zgledu, kot so se vršili na Vzhodu. Vsi, ki smo bili takrat v politbiroju, dobro vemo, da se ta proces ni nikoli postavljala s posebnimi, odrejenimi političnimi interesi, da ni bil organiziran zaradi kakršnihkoli političnih razmer. To se v politbiroju ni nikoli postavljalo in tudi meni ne. Motivi za ta proces niso bili nikoli povezani z neko osebno partijsko politiko. Po vsem, kar smo govorili v politbiroju, je bil izrazit motiv zaščita ustavnega sistema in revolucije. Skratka, ta proces je imel od vsega začetka svojo zakonito osnovo, zgrajeno na konkretnih dejstvih. Tovrstni pomisleki ali vprašanja se v politbiroju in tudi zame osebno niso nikoli postavljali. Od vsega začetka bi morali izključiti vsako diskusijo o tem, da bi šlo za proces, dogovorjen v politbiroju s politično tendenco, marveč je politbiro o tem razpravljalo samo toliko, kolikor je bil o tem informiran s strani organov, ki so jim bile te stvari poverjene, in sicer, da obstajajo sumi delovanja zoper ustavni sistem, zakone, itd. V tem oziru je bil dan jasen zaključek, da je treba ukrepati normalno po zakonu.

Osebnost nisem nikoli dvomil v krivdo ljudi, ki so bili obsojeni v tem procesu. Vedno sem živel v prepričanju, da je krivda dokazana in da o tem ne more biti diskusije, in to kljub raznim glasovom in pismom, ki so sem in tja prihajala... Osebnost moram reči, da sem imel – kot najbrž mi vsi – poseben odnos do višine kazni, ki se je v naših očeh zniževala, kolikor so se razmere pri nas normalizirale. Mislim, da smo bili vsi takega mnenja. Dokaz za to so tudi stalne amnestije, ki so tudi dosmrtno ječo v pičlih petih letih spremenili tako rekoč v prostost. Na višino kazni smo neposredno po vojni vsi gledali drugače kot danes ali po desetih letih. Višino kazni torej smatram kot normalno evolucijo, ki se je zniževala sorazmerno s krepitvijo našega sistema.

Ko pa sem dobil lani poročilo komisije sekretariata za notranje zadeve, ki je delala na podlagi zaključkov IV. plenuma CK ZKJ, so se v meni porodili nekateri dvomi tudi v pogledu krivde nekaterih obtožencev in obsojencev. Takrat so se mi prvič porodili nekateri resni dvomi...

Poročilo komisije poudarja, da je bilo v tistem času treba obračunati z nemško agenturo. To ni sporno. Sporno pa je, če je to bila nemška agentura in kdo je bil nemški agent. Ne gre torej za politično diskusijo, ali je bilo koristno v tistem obdobju radikalno obračunavati z nemško agenturo, ampak je vprašanje, ali so bili dokazi, da je bila to gestapovska agentura.

Nagibam se k temu, da se ugotovi resnica, da se ovrednotijo ugovori, ki so bili dani in se ugotovi, ali so take narave, resnično zbujajo dvom v krivdo nekaterih ali pa jih ni mogoče vzeti v pretres kot razloge za obnovo procesa. Ponovno poudarjam ... če bi obstajali konkretni razlogi za obnovo (procesov op. p.), jih ne bi zavračal iz načelnih političnih razlogov in iz načelne politične bojazni. Če obstajajo, mislim da bi bila večja politična škoda, če jih zavračamo, kot pa če bi jih

valorizirali jim dali pravo dimenzijo, tembolj ker ni šlo za politični proces in za politično obračunavanje, v najslabšem primeru gre lahko za juridično zmoto.

Se vedno ostaja za mene odprto vprašanje, ali so vsi zbrani ugovori zadostni, da jih je potrebno vzeti v resen pretres, ali so taki, da se jih lahko zavrne. Glede tega nimam stališča. Tudi ne vem, če je prav dajati na to vprašanje politični odgovor. Bolj se nagibam k temu, da bi bilo treba na to vprašanje odgovoriti praktično, vsebinsko, izhajajoč iz vseh naših pravnih normativov. Opozoril bi, da ta proces ni bil insceniran s politično odločitvijo, ampak je šel svojo normalno sodnijsko pot. Zato bi se mi zdelo normalno, da se tudi revizija tega procesa ne preprečuje s politično odločitvijo, če se za to pokaže potreba. Če je takrat prevzel celotno odgovornost politično-sodni, preiskovalni aparat, zakaj se ne bi sedanji sodni in preiskovalni aparat konfrontiral z vsemi stališči in zahtevami za obnovo postopka. Stvar pa sem predložil izvršnemu komiteju zato, ker bilo možno, da odločitev sprejme politični organ...

Če sem postavil razredni karakter odnosov med procesom, politbirojem in sodnimi ter preiskovalnimi organi, sem hotel predvsem odkloniti sumnje, ki jih je moč čutiti iz tega, kar pišejo pritožitelji oz. tisti, ki se vzemajo za obnovo procesa. Hotel sem poudariti, da ni šlo za politično obračunavanje, za politični proces v stalinskem smislu, čeprav so bi obsojeni komunisti in v glavnem predvojni komunisti. Mislim, da smo v tem pogledu v defenzivi ali pa oni računajo na to. Premalo smo storili, da bi postavili akcent procesa tja, kamor je treba, t.j. v iskanju in odkrivanju agenture. Ali je odkrila vsa resnica ali ne, ali se je zapisalo tudi kaj netočnega, je vprašanje, pred katerim se nahajamo... Zame je sprejemljivo, če je tudi za najmanjšo dokazano krivdo nekdo dobil najvišjo kaznen, drugo pa je, če je bil človek obsojen popolnoma po nedolžnem."³

V ohranjenih zapisnikih sej politbiroja in CK KPS za leta 1945–1948, ki so mi bili na voljo pri delu, ni zapisana ni beseda o pripravi, ali izvedbi prvega, največjega "dachauskega procesa" aprila 1948, ki je bil kažipot vsem nadaljnjim. Zato pa je le ugotovitev zgodovinarja, ki obenem ve, da v tistem času marsikatera najpomembnejša politična odločitev ni bila zapisane oz. je bila sprejeta kar po telefonu ali "ob partiji biljarda".

To še posebej utruje v prepričanju, da "dachauskih procesov" ni mogoče razumeti zunaj časa in kraja nastanka. Čas je bil evforičen, paranoičen in shizofren obenem, kraj pa jugostalinističen. Jugoslavija je ta čas živela v evforiji na zmago v drugi svetovni vojni in nad zmagovitvo izpeljano revolucijo, se paranoično bala in preganjala vse vrste sovražnikov, med njimi so bili najpomembnejši "kler", gestapovci in simpatizerji Zahoda, notranja razklanost pa se je

³ ARS, AS 1589, Zbirka Dachauski procesi, F 1/1, zapisnik seje aktiva na CK ZKS, 26. 3. 1969.

kazala zlasti v ekvilibristični hoji med popolnim prevzemanjem sovjetskega vzora in zvestobo načelom izbojevanega NOB. V času "dachauskih procesov" sta jugo-stalinizem in etatizem dosegla svoj vrh, tako kot mednarodna napetost, ki je šele po tem času začela nekoliko popuščati. Tragični ekscesi, kot so bili "dachauski procesi", so v historičnem kontekstu morda razumljivejši, nikakor pa jih zgodovinske okoliščine ne morejo opravičiti.

In kaj so to dachauski procesi?

Na dachauskih procesih je bilo obsojenih večje število gospodarstvenikov, predvsem tehnične inteligence. Osvetlitev vseh procesov je posebna strokovna komisija zgodovinarjev in pravnikov podala leta 1990 k knjigi *Dachauski procesi*, na več kot 1000 straneh, dokumentacijo vred. Zato za moj tokratni namen le nekaj najbolj karakterističnih drobcov.⁴

Dogodki, povezani z dachauskimi procesi, so se začeli odvijati 23. oktobra 1946, potem ko je bil aretiran Janko Pufler direktor steklarne v Hrastniku oziroma tamkajšnji delegat ministrstva za industrijo in rudarstvo. Osumljen je bil požiga tovarne. Neposredno pred požarom se je zapletel v hujši spor z revirskim političnim vodstvom, kar je sprožilo ponovno preverjanja njegovega zadržanja med narodno-osvobodilno vojno. Razen tega je menda sam ustvarjal napete odnose znotraj kolektiva, delovno privilegiral tako imenovane škodljivjske elemente, tako da je bil nekaj dni pred aretacijo razrešen kot delegat v steklarni. Kasneje ga je senat celjskega okrožnega sodišča spoznal za krivega in obsodil na smrt. Drugo obsojeni Jože Benegalija, bivši Wehrmann in podoficir SS-divizije Brandenburg, je namreč podal izjavo o tem, kako da je na Puflerjevo prigovarjanje namerno povzročil sabotažo na enem izmed kotlov v steklarni, dasi je sprva odločno zatrdjeval, da se je zgodila nesreča, medtem ko Pufler niti v preiskavi niti na razpravi ni ničesar priznal. Vrhovno sodišče je sodbo 12. avgusta 1947 razveljavilo in jo vrnilo celjskemu sodišču v ponovno obravnavo.

Miha Čerin, major v takratni Upravi državne varnosti (UDV), je v svojem poročilu, takoj po izreku sodbe, podrobno opisal, kako je potekalo prvo sojenje proti Puflerju in soobtožencem. Kot organ državne varnosti je bil poslan v Celje z nalogo, naj diskretno pripravi vse potrebno, kar mora zagotoviti prepričljivost postopka, da bo razprava čim prej

končana. Dan pred začetkom sojenja, torej 22. maja 1947, je Čerin z javnim tožilcem temeljito pretresel okvir in vsebino obtožbe, nato pa sta se dogovorila, kakšen naj bo tožilčev nastop. Potem je predsedniku okrožnega sodišča prikazal tako imenovano Puflerjevo zadevo kot politično vprašanje, češ da se kaznovanju teh saboterjev ni mogoče izogniti, spričo mnogih gospodarskih sabotraž na Slovenskem in dejstva, da preiskovalnim organom do tedaj ni uspelo odkriti storilcev teh kaznivih dejanj. Obširno sta govorila tudi o Puflerjevem zadržanju med vojno. Istega dne je Čerin izbranim članom okrajnega komiteja komunistične partije natančno pojasnil načrt, kako naj organizirajo navzočnost javnosti. S podobnimi navodili je zadolžil še pooblaščenstvo državne varnosti v Trbovljah, kjer so pripravili skupinsko udeležbo hrastniških steklarjev na prizorišču procesa.

Malo pred začetkom razprave je Čerin znova opomnil obtoženega Benegalijo, naj govori resnico, ki da edina lahko omili kazen. Med prisotnimi na glavni obravnavi se je pojavil tudi oficir UDV in eden od preiskovalcev požara v steklarni z nalogo, da nadzira dogajanje v dvorani, zlasti med svojci obtožencev, ki so se večidel zadrževali v ozadju, in odvetniki. Sprva so vsi obtoženi zanikali sleherno krivdo. Jože Benegalija – sicer prvo obtoženi kot storilec sabotažnega dejanja – je spreminjal svoje izjave iz preiskovalnega postopka, češ da so mu organi državne varnosti grozili s pretepanjem in obešenjem ter da bo enaka usoda doletela tudi njegovo družino, če ne razkrije, kdo vse ga je napeljal k inkriminirani operaciji na kotlu. Po dopoldanski razpravi pa sta Čerin in oficir UDV presodila, da se proces ne bo iztekel v zeleno smer. Zato sta takoj ločeno, a precej diskretno posredovala pri predsedniku senata in zastopnici tožilstva. Popoldne je zato prišlo do preobrata. Ne pozitivne izjave Karla Barleta in ne drugih prič obrambe se niso več upoštevale kot olajševalne okoliščine. Pufler je bil tako obsojen na smrt, kar so navzoči sprejeli z glasnim odobravanjem. Skratka, videti je bilo, kakor da so bili procesni subjekti s potekom obravnave in sodbo zadovoljni. Glavnima pričama Barletu in Diehlu, ki sta pričala v njegovo korist, pa se ni pisalo nič dobrega, saj sta postala glavna obtoženca na največjem t.i. Diehl-Oswaldovem procesu aprila 1948. Nastopala sta namreč tudi kot akterja v Puflerjevem življenjepisu. Kmalu po osvoboditvi se je Janko Pufler namreč zaposlil v hrastniški steklarni kot steklopihač. Čez nekaj mesecev, decembra 1945, je bil imenovan za delegata ministrstva za industrijo in rudarstvo – zagotovo ne brez podpore kolektiva, vsekakor pa s priporočilom Karla Barleta in Borisa Krajnca. Odločbo o imenovanju je v mejah svojih pooblastil podpisal Stane Oswald, pomočnik ministra. Pufler je v svojem življenjepisu navajal podrobne podatke o tem, da je bil leta 1928 zavoljo

⁴ Ta del prispevka je dopolnjen povzetek prispevkov kolegov Branka Zihlerla, *Promemorija* (str. 25–32) in Martina Ivaniča, *Kronološki prikaz poteka in razveljavitve dachauskih procesov (1946–1986)* (str. 33–51), ki so objavljeni v knjigi *Dachauski procesi* (Raziskovalno poročilo z dokumenti), Ljubljana/Komunist 1990, 1083 strani.

komunistične dejavnosti izgnan iz Jugoslavije, živel kot emigrant v Avstriji, Nemčiji in na Češkem, kako je pobegnil v Sovjetsko zvezo in tamkaj obiskoval vojaške tečaje, nato pa aprila 1937 prostovoljno vstopil v internacionalne brigade španskih republikancev, kjer je deloval kot vojaški poučevalec, vendar je bil zaradi grobega ravnanja z vojaki izključen iz partije; kako se je po frankistični zmagi potikal po francoskih taboriščih, dokler ga leta 1941 Nemci niso poslali na delo v rudnik Espenhain pri Leipzigu, od koder je dvakrat prišel na dopust v Hrastnik, ter kako je bil leto kasneje temeljito zaslišan v graških gestapovskih zaporih kot aktivist Osvobodilne fronte. Toda po tem zaslišanju Pufler ni bil poslan v Hrastnik ali na Spodnje Štajersko, ampak so ga januarja 1943 odpeljali naravnost v Dachau, kjer je ostal interniran vse do konca vojne. Nekaj časa je bil razporejen na prisilno delo kot steklopahač v poskusni postaji tega koncentracijskega taborišča.

Spričo njegovega dolgotrajnega, tako rekoč potepuškega življenja križem po Evropi, je bilo od vsega začetka težko preverjati, katera izmed njegovih izpovedi je resnična in katera ne. Ob koncu vojne ujeti gestapovci, Hermann Farnleitner, Emil Vogel, Josef Vogt, Franc Wiegele in drugi so že pred Puflerjevo aretacijo preiskovalcem Oddelka za zaščito naroda (OZNA) razkrili nekatere podrobnosti o gestapovskih postopkih proti bivšim španskim borcev v Gradcu, še posebej pa dejstvo, da so iz njihovih vrst prisilno novačili svojo agenturo tudi za Spodnje Štajersko. Pod hudim pritiskom je Pufler junija 1947 priznal, da je že od aprila 1928 naprej, ko naj bi na političnem oddelku berlinske policije prvič podpisal izjavo o sodelovanju, več let pozneje pa še dva podobna dokumenta gestapovcem iz Leipziga in Gradca, deloval kot nemški oziroma nacistični agent zoper Sovjetsko zvezo in nasploh proti komunizmu. Identiteta skrivnostnega policaja Schöflerja, ki v tej fantastični zgodbi skozi desetletja nastopa kakor vsemogočni Puflerjev "angel varuh", ni bila nikoli dognana. Zabeležene so ostale samo obtožbenice večkrat preklicane besede. Posamezni zapisniki o preiskavi v ljubljanskih, torej centralnih zaporih državne varnosti, napisani v nemškem jeziku, dopuščajo domnevo, da ga je zasliševal tudi sojetnik Georg Kramhoeller, nekdanji vodja gestapovske izpostave v Trbovljah. Ker je bila verjetnost, da bo prvotna obtožba požiga tovarne na ponovni obravnavi potrjena, minimalna, je bilo seveda "pospešeno" preiskovanje njegovih povezav z gestapovci in nacističnimi agenti, toda očitno brez namena ugotoviti materialno resnico. Puflerjev odvetnik je tedaj predložil popolnoma drugačno mnenje o njegovi življenjski zgodovini. Podpisali so ga Barle, Krajnc in Branko Diehl.

Branko Diehl (Boro Krivokapić, Dachaški procesi, Beograd 1986).

Očitno je bil zato 8. avgusta 1947 aretiran Karel Barle, predvojni komunist, španski borec, jetnik v graških gestapovskih zaporih in taboriščnik v Dachauu, četudi ga niso bremenili niti najmanjši sumi. Natančno vzeto, so se z Barletovo aretacijo začeli dachaški procesi. Pred tem je namreč nastopil kot eden izmed pričevalcev obrambe v Puflerjevi zadevi na prvostopnem sodišču. Takoj po aretaciji je bil zaslišan izključno na osnovi špekulativne hipoteze, da naj bi kot bivši španski borec v graških zaporih pristal na agenturno sodelovanje z Gestapom, kar bi hkrati potrdilo Puflerjevo krivdo in omogočilo razširitev preiskave. Tedaj so preiskovalci UDV začeli intenzivno zbirati podatke o delovanju poskusnih postaj v nemških koncentracijskih taboriščih in o morebitni kazenski odgovornosti vseh tistih preživelih internirancev, ki so bili zaposleni v teh zločinskih ustanovah. Prepričanje o zločinskem značaju poskusnih postaj je bilo takrat precej razširjeno v javnosti, kajti množični mediji so dnevno prinašali novice o sojenju vojnim zločincem v Nürnbergu, kjer so sodili tudi zdravnikom, ki so eksperimentirali na internirancih. Barle prve dni v preisko-

valnem zaporu ni ničesar priznal, vendar pa je kasneje začel navajati zelo protislovne izjave in "obremenjevati" svoje tovariše, tako da je bilo med oficirji UDV še dolgo navzoče prepričanje o tem, da gre za duševno moteno osebnost. Zaslisevanje se je zavleklo. Čez dober mesec je bil aretiran Branko Diehl. Potem pa so si aretacije sledile z dinamiko, ki je bila popolnoma podrejena dokazovanju krivde osumljencev, ne glede na dejanske okoliščine v posameznih primerih. Do konca oktobra so bili aretirani skoraj vsi slovenski inženirji kemije in nekateri zdravniki, ki naj bi sodelovali bodisi pri poskusih na ljudeh bodisi v taboriščnih ambulantah in malarijskih postajah.

Naslednje vodilo preiskave je bilo ugotavljanje, kdo od internirancev je užival kakšne posebne ugodnosti jetniške uprave, kdo se je družil z esesovci ali s starešinami in kateri kapo je slabo ravnal z interniranci. Kmalu po vojni je namreč več ljudi prijavilo nasilna dejanja jetniških vodij nad taboriščniki. Med njimi sta bila kot okrutneža označena tudi Janez Ranzinger in Vekoslav Figar.

Šele nato se je preiskava razširila še na dokazovanje povojnega vohunstva, organiziranega delovanja proti narodni oblasti in škodljivosti, kar so bile v tistem času najhujše oblike kaznivih dejanj proti narodu. Razmišljanja v tej smeri je, med drugim, navdihovala aretacija Vladimira Lična, direktorja tovarne barv in lakov v Medvodah, priznanega strokovnjaka, češ da je namenoma uvajal take tehnične inovacije, ki so neogibno povzročile požar v obratu. Sicer so bili odnosi večine osumljencev pred aretacijo z organi narodne oblasti vsaj dobri, če ne že kar vzorni, še posebej pri tistih, ki so jim bili zaupani odgovornejši položaji. Verjetno je bil tudi Boris Kraigher, tedaj slovenski minister za notranje zadeve, prepričan, da so bili pogosti požari v tovarnah prej posledice sabotaž znotraj industrije, kakor pa pregrevanja proizvodnih zmogljivosti. Poleg tega je bilo večkrat izraženo dejstvo, da je večina kasnejših osumljencev pred aretacijo neposredno ali posredno sodelovala z organi UDV, kar je takrat veljalo malodane za partijsko dolžnost. Seveda tej obliki sodelovanja ni mogoče pripisati klasičnega agenturnega odnosa.

Karel Barle (Boro Krivokapić, *Dahauski procesi*, Beograd 1986).

Martin Presterl (Boro Krivokapić, *Dahauski procesi*, Beograd 1986).

Nov moment preiskave se je pojavil, ko so iz Avstrije poklicali na razgovor agenta UDV Martina Presterla, komunističnega pisca iz Gradca, španskega borca in interniranca, ki je po osvoboditvi mnogo pisal o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, med drugim je napisal tudi propagandistično brošuro o povojni obnovi in izgradnji nove Jugoslavije, o imperialističnih spletkah na mirovni konferenci v Parizu, pri čemer je izražal simpatije do porajajoče se države. Takoj po prihodu v Ljubljano je bil aretiran. Pozneje je v preiskavi svojimi izjavami najbolj bremenil vse ostale osumljence.

Toda njegova izvajanja niso bila odločilnega pomena za sam iztek procesov. Očitno pa je bila motivacija preiskovalcev za uničenje gestapovske agencije tako močna, da so izsiljena priznanja izenačevali z resnico. Česar ni težko razumeti spričo takratne množične psihoze proti gestapovcem in razmeroma skromnih skušenj oficirjev UDV na področju klasičnega protiobveščevalnega dela. Toda sam izbor oziroma osebnostna sestava osumljenec in kasnejših obsojencev ne dopušča možnosti, da bi bila preiskava prepuščena samo notranjim analogijam ali celo fantazijskim zmožnostim preiskovalcev.

Poklicna struktura obsojenih na prvem, največjem procesu je bila naslednja: univerzitetni profesor naravoslovnih ved, pet diplomiranih inženirjev, inženir geodezije, diplomirani pravnik, novinar, namočena, trgovski pomočnik, električar, grafični delavec in steklopihač. Intelektualci so bili pred aretacijo na odgovornih delovnih mestih v republiški in zvezni upravi, nekateri pa direktorji tovarn v slovenski kemični in metalurški industriji. Oskar Juranič je bil generalni sekretar Ministrstva za zunanje zadeve FLRJ. Med preiskovalci in partijskimi aktivisti se je tedaj govorilo, da naj bi bili osumljeni na osnovi enkavedejevskih (NKVD) prišepetovanj, ki so mnogim revolucionarjem očitala gestapovščino in kasneje probritansko usmerjenost, vendar o tem ni nobenih dokumentov. Govorice so utemeljevali s posplošenimi mnenji, češ da bi morali biti nadvse naivni, če bi zanikovali možnost enkavedejevske agencije in gestapovske kombinatorike med jetniki v koncentracijskih taboriščih, zlasti pa s taboriščnimi komiteji v Dachauu in Buchenwaldu, kjer je bila internirana tudi množica vojnih ujetnikov iz Sovjetske zveze. Podobna podtikanja so se pozneje, po resoluciji Informbiroja, pokazala kot sestavina premišljene in načrtne akcije proti jugoslovanskim komunistom, kar pa na začetku preiskave zagotovo še ni bilo znano niti vodstvu UDV niti posameznim preiskovalcem. Stalinizem seveda ni obsegal samo pragmatičnega navezovanja aktivnosti na bolj ali manj ključne dogodke, temveč si je včasih z dokaj zapletenimi posegi vnaprej ustvarjal priložnosti za samotrjevanje, v katerih so bili ljudje kot posamezniki in skupnost popolnoma razčlovečeni. Istovetna situacija se je izražala tudi v preiskavi proti dachaucem.

Nekaj let kasneje je o takih povezavah Oskar Juranič povedal svojo zgodbo: Na uradnem obisku pri madžarskem ministru za zunanje zadeve, izven protokola, je mimogrede srečal nekdanjega komandanta oficirske šole internacionalnih brigad v Španiji, ki se mu je tokrat predstavil kot general Rdeče armade. Spraševal ga je, kaj počenja v jugoslovanskem ministrstvu za zunanje zadeve in zakaj je prišel v Budimpešto. Nakar je od njega terjal agenturno poročilo o njegovem delovanju v Jugoslaviji, kar je Juranič odločno zavrnil. General mu je zagrozi, češ da bo že še videl, komu je odklonil izvrševanje proletarske dolžnosti in kaj ga še čaka. Kmalu nato je Juranič odpotoval v Moskvo na pogajanja o sovjetško-jugoslovanskih mešanih družbah, kjer predložene pogodbe oceni kot ponižujoče za FLRJ. Mesec dni po tem prepiru s sovjetskimi pogajalci, torej 24. oktobra 1947, je bil Juranič v Jugoslaviji aretiran in osumljen sodelovanja z gestapom.

Oskar Juranič (Boro Krivokapić, Dachauski procesi, Beograd 1986).

Preiskava je zdrknila daleč čez rob razkrivanja gestapovščine. Vsi osumljenci so bili aretirani zgolj na osnovi splošnih domnev in sumničenj, brez materialnih dokazov ali sistematično zbranega obremenilnega gradiva, proti vsem pravilom in taktiki preiskovanja kazenskih zadev na področju protiobveščevalnega delovanja. Aretacije so bile večinoma tajne. Priporniki so bili povsem izolirani v posebnih prostorih centralnih zaporov. V sestavu UDV za Slovenijo je začela delovati skupina zasliševalcev, z edino nalogo, da čim prej pripravi procese. Krajši čas je v preiskavi sodelovala tudi skupina višjih oficirjev UDV iz Beograda. Sprva so priznanja skušali izvljati s prepričevanji in sklicevanji na komunistično zavest, češ da je razplet zadeve zelo pomemben za evropsko delavsko gibanje in denacifikacijo, popolnoma odvisen od zadržanja osumljenec, in da bodo kazni primerno nizke, če bodo takoj priznali krivdo. Znan je tudi podatek, da je v zapore prihajal sekretar KPS Miha Marinko in prepričeval pripornike, naj kot komunisti vse priznajo, kar so počeli v taboriščih. Če tako imenovane metode prepričevanja niso bile uspešne, so sledile grožnje in stopnjevano nasilje – od neprekinjenih dnevno-nočnih zasliševanj, podtikanj ponarejenih dokumentov in lažnih izjav pričevalcev, skonstruiranih obtožb, uporabe pomirjeval in drugih psihotropnih preparatov, vse do najhujših oblik telesnega mučenja. Grožnje, da bodo svojci izpostavljeni enakim postopkom, niso bile samo metoda zastraševanja, ampak v posameznih primerih zelo dejanska praksa, kar je bilo usodno za Reziko Barle, ženo prip rtega Karla Barleta. Ker so bila vprašanja bolj ali manj odvisna od volje zasliševalcev, njihovih individualnih zmožnosti in sugestivnosti, so bili tudi odgovori večkrat kontradiktorni prejšnjim izjavam. Dejansko in smiselno nezdružljive navedbe so preiskovalci vseeno usklajevali na dnevnikih sestankih, včasih celo skupaj s tožilci, da bi si zagotovili vsaj formalno verjetnost in prepričljivost. Glede na takratne pragove javnega razsojanja jim je to deloma vendarle uspelo, kljub očitnim nesmisлом na glavnih obravnavah. Nič manj dvomljive niso bile izjave nekaterih ujetih in obsojenih gestapovcev, ki so si neredko z namišljenim spominom poskušali reševati kožo. Zasliševalci so ravno to pogosto izrabljali za obtoževanje dachaucev. Recimo, Petra Čoriča so hkrati soočili s tremi bivšimi gestapovci, katerih enoglasno zatrjevanje naj bi ga "omehčalo" k priznanju, da je bil agent gestapa. Še bolj neverjetna so bila podtikanja lažnih dokumentov Vlastu Kopaču. Iste dokumente je kasneje predložil tudi tožilec na razpravi. Niti obremenilnim pričam se ni godilo dosti bolje kot preiskovancem. Primerilo se je, da so posamezni interniranci takoj po repatriaciji opisovali delovanje članov taboriščnih komitejev kakor zelo požrtvovalno in nesebično, kot priče pa so jih obtoževali najhujših zločinov. Za omenjene postop-

ke je bil značilnejši primer smrti Janeza Pereniča. V stanju nezavesti je umrl zaradi zadušitve z jezikom. Nezavest je nastopila po strahovitem mučenju. Perenič je namreč odločno in vztrajno izpodbijal vse trditve zasliševalca, ki je nato zapisal, da je osumljenec med postopkom napravil samomor z lastnim jezikom. Iz opisov preiskovalnih ukrepov je mogoče razbrati, da so dachauce hudo trpinčili samo nekateri izmed nekdanjih tečajnikov enkavedejevskega usposabljanja v Sovjetski zvezi, a tudi taki, ki niso bili nikoli na šolanju v tujini.

Seveda so bili le redki zasliševalci mučitelji, niti niso vseh osumljenecv enako fizično mučili – če je sploh mogoče govoriti o "trdih" in "mehkih" variantah tovrstnih zasliševanj. Življenjske zgodbe in položaji preiskovalcev v sestavu UDV niso vzbujali pomembnejših sumov v subjektivne kreposti teh ljudi, razen v posamičnih primerih, kar se je kasneje pokazalo kot usodna zmeta. Vse skozi pa je bila zelo sporna izbira preiskovalnih metod in vztrajnost slovenskega dela UDV, še zlasti takrat, ko so zasliševalci iz zvezne uprave na mah zapustili preiskavo in se vrnili v Beograd. Svoj odhod so utemeljevali z ugotovitvijo, da osumljencem ni mogoče ničesar dokazati, kar so priznali pod pritiskom. Boris Kraigher je 19. marca 1948 na sestanku vodstva UDV navedel podatek, da so v zvezi z dachauskimi procesi operativno obravnavali 7.380 Slovencev in 2.144 tujcev.

Vojaško in kasneje okrožno sodišče v Ljubljani sta v letih 1948–49 obsodila zaradi sodelovanja z gestapom, vojnih zločinov in poveljnega podtalnega delovanja 31 bivših internirancev, nekaj članov taboriščnih komitejev v Dachauu in Buchenwaldu, predvojnih komunistov in prostovoljcev v internacionalnih brigadah španske republikanske vojske. Osumljenih je bilo 37 oseb. Proti trem osebam je bil preiskovalni postopek zaradi pomanjkanja dokazov ustavljen, trije osumljenci pa so med preiskavo umrli. V devetih kazenskih procesih je bilo 20 oseb obsojenih na hude zaporne kazni, ena med njimi je kasneje umrla na Golem otoku, 11 ljudi pa je bilo obsojenih na smrt in justificiranih. Javne obravnave so potekale brez večjih zapletov, po vnaprej določenem redu, čeprav obtoženci niso priznali krivde. Prošnje za pomilostitve in pritožbe so bile zvečinoma zavrnjene kot neutemeljene, Reziki Barle pa so kazni celo zvišali. Branilci po uradni dolžnosti v večini primerov niso bili seznanjeni z vsebino obtožnic ter so proti takemu ravnanju na obravnavah nekajkrat protestirali, toda brez uspeha. Justifikacije naj bi bile izvršene 12. maja 1948 (deset), razen nad Reziko Barle, ki je bila usmrčena 5. januarja 1949. Po nekaterih drugih podatkih pa naj bi bili usmrčeni šele 18. novembra 1950 v Kočevju. Na žalost še danes ne moremo z gotovostjo trditi, kje o njihovi grobovi, domneva se, da deloma nekje na Kočevskem deloma pa na ljubljanskih Žalah.

Stane Oswald (*Boro Krivokapić, Dachauski procesi, Beograd 1986*).

Že kmalu po glavnem Diehl-Oswaldovem procesu so v UDV oblikovali posebno skupino preiskovalcev, ki naj ponovno prouči obtožnice iz sodnih postopkov. Vodil jo je major Anton Debevec - Zvone. Ta komisija je že konec štiridesetih let jasno ugotovila, da ni bilo nobenega razloga za obtožbe in ne za obsodbe. Obsojencev to ni prav nič pomagalo, Debevca pa je leta 1952 doletela kazen 13 let zapora – "zaradi zlorabe položaja v zvezi z nedovoljenimi deviznimi transakcijami." Ves čas po vojni so potekala prizadevanja svojcev pa tudi političnih akterjev po rehabilitaciji obsojencev v dachauskih procesih. Dokončno rehabilitacijo in razveljavitev obsodb pa so dobili šele tik pred razpadom Jugoslavije. Deseti kongres ZKS se je namreč aprila 1986 izrekel za dokončno in popolno odpravo posledic obsodb v dachauskih procesih.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije.

LITERATURA

Ivanič, Martin (ur.): *Dachauski procesi* : (raziskovalno poročilo z dokumenti). Ljubljana : Komunist, 1990.

ZUSAMMENFASSUNG

Die "Dachauer Prozesse" 1947–1949

Als "Dachauer Prozesse" ("Dachauer Prozesse") bezeichnet man eine Reihe von politischen Prozessen, die in den Jahren unmittelbar nach dem Zweiten Weltkrieg stattfanden und von manchen auch "slowenische stalinistische Prozesse" genannt werden. Die herrschende politische Schicht rechnete in diesen Prozessen mit ihren eigenen Leuten ab. Das ist ein überzeugendes Argument dafür, dass die "Dachauer Prozesse" ohne Berücksichtigung von Zeit- und Ortsumständen nicht zu begreifen sind. Die Zeit war euphorisch, paranoid und schizopren zugleich, der Ort ein jugostalinistischer. In dieser Zeit der Euphorie, ausgelöst durch den Sieg im Zweiten Weltkrieg und durch die siegreich durchgeführte Revolution, aber auch der paranoiden Angst vor allerlei Feinden, wurden in Jugoslawien in erster Linie der Klerus, Gestapo-Agenten und Sympathisanten des Westens verfolgt. Die innere Zerrissenheit manifestierte sich in einer Art Balanceakt zwischen folgerichtiger Übernahme des sowjetischen Vorbilds und Prinzipientreue zum erkämpften Befreiungskrieg. Zur Zeit der "Dachauer Prozesse" erreichten Jugostalinismus und Etatismus ihren Höhepunkt. Ebenso wie in der internationalen Spannungslage folgte darauf eine Entspannungsphase. Tragische Exzesse, wie die "Dachauer Prozesse", werden im historischen Kontext vielleicht etwas verständlicher, auf keinen Fall können sie aufgrund historischer Umstände gerechtfertigt werden.

In den "Dachauer Prozessen" wurde eine größere Zahl von Wirtschaftsfachleuten, vor allem Vertretern der sogenannten technischen Intelligenz verurteilt. Alle Prozesse wurden von einer besonderen Fachkommission von Historikern und Juristen in

dem 1990 erschienenen Band "Dahavski procesi" (Die Dachauer Prozesse) beleuchtet, der samt Dokumentation gut 1000 Seiten umfasst.

Die Vorgänge im Zusammenhang mit den "Dachauer Prozessen" nahmen ihren Anfang am 23. Oktober 1946, dem Tag, als Janko Pufler, Direktor der Glashütte Hrastnik bzw. dortiger Delegierter des Ministeriums für Industrie und Bergbau, festgenommen wurde unter dem Verdacht, die Fabrik in Brand gesetzt zu haben. Kurz vor dem Brand war er in einen heftigen Streit mit der politischen Führung des Kohlebeckens des Sava-Gebiets geraten, was die zuständigen Behörden zu wiederholter Überprüfung seiner Haltung während des Volksbefreiungskriegs veranlasste.

In den Jahren 1948–49 verurteilte das Militär- und später Kreisgericht in Ljubljana 31 ehemalige KZ-Insassen, einige Mitglieder der Lager-Komitees von Dachau und Buchenwald, Kommunisten der Vorkriegszeit und Freiwillige in den internationalen Brigaden der spanischen republikanischen Armee wegen Zusammenarbeit mit der Gestapo, wegen Kriegsverbrechen und subversiver Tätigkeit. Der umfangreichste Prozess war der sogenannte Diehl-Oswald-Prozess im Jahr 1947. Insgesamt wurden 37 Personen in den Prozessen einer Straftat verdächtigt. Gegen drei Personen wurde das eingeleitete

Untersuchungsverfahren mangels Beweisen eingestellt, drei Verdächtige starben während der Untersuchung. In neun Strafprozessen wurden 20 Personen zu hohen Freiheitsstrafen verurteilt, ein Angeklagter starb im Internierungslager auf der Insel Goli otok, 11 Personen wurden zum Tode verurteilt und justifiziert. Die öffentlichen Verhandlungen verliefen ohne nennenswerte Zwischenfälle, nach einem im Voraus bestimmten Verfahren, obwohl die Angeklagten ihre Schuld bestritten. Begnadigungsgesuche und Berufungen wurden größtenteils als unbegründet zurückgewiesen, bei Rezika Barle wurde die Strafe sogar erhöht. Die Pflichtverteidiger wurden in den meisten Fällen vom Inhalt der Anklageschrift überhaupt nicht in Kenntnis gesetzt und protestierten einige Male bei den Verhandlungen gegen diese Praxis, jedoch ohne Erfolg. Die Todesstrafen (10) wurden am 12. Mai 1948 vollstreckt, die von Rezika Barle am 5. Januar 1949. Anderen Angaben zufolge soll die Todesstrafe erst am 18. November 1950 in Kočevje vollstreckt worden sein. Leider kann noch heute nicht mit Sicherheit behauptet werden, wo sich die Gräber der Exekutierten befinden, laut Vermutungen teils irgendwo im Kočevje-Raum, teils auf dem Ljubljanaer Friedhof Žale.